

Kultuurilise ümber- mõtestamise tavad

Federico Bellentani

Totalitaarse režiimide pärandi säilitamise küsimus kütab sageli üles tuliseid poliitilisi vaidlusi. Osa inimesi näeb säilitamises võimalust tegeleda keerulise ajalooga, uskudes, et nii saame minevikust õppida ja ehitada paremat tulevikku. Teised aga arvavad, et traumaatilise mineviku ruumiliste jälgede pühkimine aitab ravida režiimi ohvrite ebameeldivaid mälestusi.

Kultuuriline ümbermõtestamine on poliitiliste otsustajate jaoks kahe otstarbega tööriist: ühelt poolt parema tuleviku loomiseks, teiselt poolt keeruka minevikuga toimetulemiseks. Vältimaks ebamugavaid teemasid, võib poliitiline eliit valikuliselt võimendada ruumilise ajaloolisi narratiive, mis keskenduvad meeldivatele sündmustele. Valikuliselt ajaloolisi narratiive väljendades võivad kultuurilise ümbermõtestamise tavad sisendada teatavaid olevikukontseptsioone ja ergutada tulevikuväljavaateid (Massey 1995: 185; Dovey 1999: 12). Nimetatud põhjustel kasutab poliitiline eliit neid üleminekuperioodil, et rõhutada oma võimu.

Iga muutuv ühiskond omandab totalitaarse režiimide pärandiga toimetulemiseks

omad tavad. Riigi või kohalikul tasandil on need tavad sageli erinevad. Üldiselt võib kultuurilise ümbermõtestamise tavad jagada viide põhikategooriasse:

Säilitamine ja restaureerimine: totalitarismiaegseid ehitatud keskkondi ei lammutata täielikult. Paljudes üleminekuriikides on funktsionaalsed linnapiirkonnad ja hooned säilitatud ja tänapäevastele vajadustele kohandatud.

Marginaliseerimine: ruumilised manipulatsioonid, mille eesmärk on vähendada totalitaarse pärandi nähtavust ja ideoloogilist kaalu (Ehala 2009: 140).

Ümberpaigutamine: asukoht mõjutab oluliselt ehitatud vormi tõlgendusi. Ümberpaigutamine lõikab läbi objekti sidemed algse keskkonnaga ja paneb selle tähendused teise konteksti.

Ümberehitamine: totalitaarse režiimide loodud ja kasutatud ruumide ümberehitamine annab uuele ehitatud keskkonnale võime omandada tähendusi, mis on kooskõlas uue ühiskondliku ja poliitilise süsteemiga.

Eemaldamine: need on juhud, kus totalitarismiaegne

objekt kutsub esile nii ebameeldivaid mälestusi ja tundeid, et peale selle eemaldamise muid võimalusi ei nähtagi.

Juhtum 1: Itaalia

Forlì on väike linnake Põhja-Itaalias. Benito Mussolini kodulinnana sai see 1930. aastatel Itaalia fašistliku režiimi tähtsaks kohaks. Forlì tähtsuse kasvamisel olid suured järelmid ehitatud keskkonnale: rahastati uute linnapiirkondade loomist ning rajati mitmeid avalikke ja erahooneid.

Pärast fašistliku režiimi kukutamist ei osatud ametlikul tasandil fašismiaegsete ehitatud keskkondadega midagi pihta hakata. Ühing ATRIUM (*Architecture of Totalitarian Regimes in Urban Management*) tegeleb totalitaarse režiimide arhitektuuriga linnakorralduses) on hiljuti välja töötanud kultuurilise teejuhi, mis käsitleb Kagu-Euroopa totalitaarse režiimide linnaehituslikku pärandit.

Forlìs kogus ATRIUM vahendeid, et aidata säilitada mõningaid fašismiaegseid ehitisi. Üks netiajaleht võttis jutuks mõne inimese hirmu, et restaureerimine äratav taas ellu mälestused fašismiaegsetest

üleelamistest (IFattoQuotidiano.it, ItaliaDallEstero Blog, 19. juuli 2014). Väideti, et restaureerimisprojekt solvab Itaalia vastupanuliikumist ja rehabiliteerib fašistlikke kuritegusid, samuti süüdistati kohalikke võime fašismi kultusturismi soosimises.

Samal ajal ostis Forlì lähedal asuva väikelinna vasaktsentristlik linnapea ühe maja, mis oli kunagi olnud kohaliku fašistliku partei staap. Linnapea plaanib maja restaureerida ja sinna Itaalia fašismimuuseumi rajada. See idee on saanud rohkesti kriitikat, sest paljud kardavad, et muuseum hakkab fašismi ülistama. Linnapea on kriitikale vastanud nii: „Ajalugu on ajalugu ja kriitika mind ei peata! See projekt on ainult üks võimalus meie minevikuga tegelda. Fašism mõjutas nii Itaalia kui ka Euroopa ajalugu: fašismi ajaloo tegelemine ei tähenda selle kuritegude andestamist. Kas muuseumidel, mis käsitlevad orjust, holokausti või Teist maailmasõda, on mingid ülistamiskavatsused?” (IFattoQuotidiano.it, 8. oktoober 2015).

Need juhtumid näitavad, et fašismi ajal ehitatud keskkondade renoveerimine tekitab Itaalias ikka veel vastakaid tundeid. Niisamuti on Eestis

poliitilisi debatte õhutanud nõukogudeaegsete rajatiste säilitamine. Eeskätt puudutab see teema mälestusmärke.

Juhtum 2: Eesti

Nõukogude võimuasutused püstitasid monumente selleks, et kinnistada kommunistlikke ideaale ja legitimeerida nõukogude võimu Eestis. Iseseisvuse taastamisel võeti Eestis maha kõige silmatorkavamad nõukogude monumendid. Mõned mälestusmärgid siiski säilisid.

Kui Eesti sai 2004. aastal EL-i ja NATO liikmeks, kasvas riigi enesekindlus oma väärtusi ruumiliselt kehtestada. Sel taustal püüdis Eesti vähendada allesjäänud nõukogude monumentide ja mälestusmärkide ideoloogilist kaalu (Ehala 2009: 140). Need tavad ei pärvinud ühiskonnas kaugeltki ulatuslikku heakskiitu ning põhjustasid sageli pingeid etniliste ja ühiskondlike gruppide vahel.

Eri valdkondade eksperdid on neid vaidlusi nimetanud monumendisõjaks (Smith 2008; Pääbo 2008; Lehti *et al.* 2008; Tamm 2013). Monumendisõja juured on aastast 2002, mil Pärnus püüti püstitada mälestusmärk Teises maailmasõjas Saksamaa poole võidelnud eesti sõdurile. Monumenti üritati püstitada nii Pärnus kui ka Lihulas, ent ametlikku heakskiitu saamata eemaldati mõlemal korral. See käivitas Eestis terava debati nõukogude sümbolite üle Eesti linnaruumis. Üha rohkem eestlasi hakkas tajuma solvanuna nõukogude sümbolite avalikkuse esitlemist. Pärast Lihula monumendi mahavõtmist nõudsid Eesti rahvuslik-konservatiivsed erakonnad järjekindlalt Pronksõduri monumendi eemaldamist. Need erakonnad said monumendi eemaldamise lubadusega erakordse poliitilise

toetuse ja võitsid valimised (Tamm 2013: 666). Võimul tulles täitsid nad lubaduse.

Mõned Tallinna kodanikud – eelkõige vene rahvusest inimesed – tajusid seda provokatsioonina: nende jaoks oli monument tähtis mälestamise koht ja nad soovisid, et monument jääks oma algsele asukohale. Eesti valitsus eemaldas monumendi 2007. aasta aprillis. Puhkesid kaks ööd kestnud rahutused ja pronksõdur viidi kesklinnast kaugemal asuvale sõjaväekalmistule.

Vabaduse väljakule, 500 meetrit kohast, kus asus maha võetud Punaarmee monument, püstitas Eesti valitsus kaks aastat hiljem Vabadussõja võidusamba – mälestusmärgi Eesti Vabadussõjas võidelnuile (1918–1920). Vabadussõja võidusammas on 23,5 meetrit kõrge ja kujutab Vabadusristi, medalit, millega austati Vabadussõjas võidelnuid. Kui välismaalana esimest korda Vabaduse väljakule sattusin, pidasin seda ristkujulist mälestusmärki religioosseks sümboliks: selliseks tõlgenduseks andis võib-olla tõuke asukoht Jaani kiriku ees. Eesti ühiskonna ja kultuuriga tuttavamaks saanuna mõtlesin, et religioosse ikonograafiaga mälestusmärgi püstitamine sellise riigi pealinna, mille elanikest vaid väike osa peab religiooni oma igapäevaelu tähtsaks osaks, ei ole kuigi usutav.

Igatahes ei saanudki Vabadussõja võidusammas minuga „kõneleda”: nii nagu autor valib oma publiku, kasutades tekstilisi strateegiaid (Eco 1979), püstitas Eesti valitsus monumendi kindla sõnumiga, mida võivad mõista üksnes need, kes tunnevad täielikult Eesti ajalugu. Seda väljavalitust tõendab samba tagaseinal olev Gustav Suitsu luuletus. See on sambal üksnes eesti keeles, ilma tõlgeteta. Tallinna peamistel

turismiteedel asuvate tähtsate paikade ja hoonete juures on infotahvlid, mis on tõlgitud paljudesse keeltesse. Aga Vabadussõja võidusamba luuleridu tõlgitud ei ole.

Eestlased ise kahtlevad või on isegi häiritud sellest, et püha mälestusmärk kõnetab vaid kitsast publikut. 2015. aastal oma uurimustöö käigus usutlesin mitmeid Tallinna kodanikke, kes väljendasid rahulolematust Vabadussõja võidusamba eri aspektidega. Peamine kriitika puudutas samba väljanägemist, selle sümbolikat ja poliitilisi küsimusi. Väljanägemise kohta öeldi, et sammas on liiga suur ja selle asukoht on Tallinna keskaegse vanalinna kõrval häiriv. Mõned vastajad ei kiitnud heaks hermeetilist ikonograafiat ja sümbolismi. Teised nägid Vabadussõja võidusamba püstitamises poliitilist akti pigem võimu väljendamiseks kui leinaks ja mälestamiseks. Üks noor, kes on sündinud vabas Eestis, ütles näiteks, et monument meenutab talle „midagi nõukogulikku, midagi sellist, mille vastu Eesti pikka aega võitles”.

Sammas ei kommunikeeru ega anna edasi infot Vabadussõja kohta. Ühekülgne kujundus ja kitsas kontseptuaalne käsitlus annavad tegelikult vastupidise tulemuse sellele, mis pidi olema Vabadussõja monumendi esialgne idee.

Itaalia näite puhul näeme, kuidas totalitarismiaegsete ehitatud keskkondade ümbermõtestamine pole kaugeltki kõigile vastuvõetav. Siiski on selge, et totalitarismiaegsed ehitised saaks ümber mõtestada hariduslike ruumidena. Eesti Vabadussõja võidusamba näite puhul näeme, kuidas totalitarismiga lihtsakoelisel vastanduv viisil tegelemine võib hakata assotsieeruma sellesamaga, millele vastandutakse. ☹

FEDERICO BELLENTANI on Cardiffi ülikooli planeerimise ja geograafia osakonna doktorant. Tema huvialadeks on kultuurigeograafia, kultuurisemiootika ning rahvuse ja maastiku representatsiooni suhted.

Viited

- Dovey, Kim 1999. *Framing Places: Mediating Power in Built Form*. London: Routledge.
- Eco, Umberto 1979. *The Role of the Reader*. Bloomington: Indiana University Press.
- Ehala, Martin 2009. The Bronze Soldier: Identity threat and maintenance in Estonia. *Journal of Baltic Studies* 1: 139-158.
- Lehti, Marko, Matti Jutila and Markku Jokisipilä 2008. Never-Ending Second World War: Public Performances of National Dignity and the Drama of the Bronze Soldier. *Journal of Baltic Studies* 39 (4): 393-418.
- Massey, Doreen 1995. Places and their pasts. *Historical Workshop Journal* 39 (1): 182-192.
- Pääbo, Heiko 2008. War of Memories: Explaining “Memorials War” in Estonia. *Baltic Security and Defence Review* 10: 5-28.
- Smith, David J. 2008. “Woe from Stones”: Commemoration, Identity Politics and Estonia’s “War of Monuments”. *Journal of Baltic Studies* 39 (4): 419-430.
- Tamm, Marek 2013. In search of lost time: Memory politics in Estonia 1991-2011. *Nationalities Papers, The Journal of Nationalism and Ethnicity* 41 (4): 651-674.